

باستان شناسی

دو سال قبل ، از طرف دانشمند و باستان شناس معروف آقای جورج کامرون استاد دانشگاه میشیگان نامه ای به نگارنده رسید که با ارسال دو قطعه عکس از دو سنگنبشته بخط میخی اورا رتو (در آذربایجان) توضیحاتی راجع بمحل و وضع آنها خواسته بودند .

سنگنبشته

نخلمیخی اورا رتو در آذربایجان

تعارف

سمعیل ویساج

اینچنانب پس از تحقیقات مفصل و پیدا کردن نام شخصی که اولین بار از این سنگنبشته ها عکس و نمونه برداری کرده بود جواب دانشمند نامبرده را در نوامبر ۱۹۶۴ با توضیحات لازم و نقشه محل فرستاده و تقاضا کرده بودم که در صورت توفیق به خواندن و ترجمه متن آنها ، نسخه ای از آنها برای نگارنده نیز ارسال نمایند .
خوشبختانه چند ماه پیش دو نسخه

از نشریه‌ای حاوی عکس و متن و ترجمه خط میخی^۱ سنگنبشته‌های مزبور از طرف آقای وارن بندیکت با ابراز تشکر و مرحمت باینجانب رسید که در تهیه و تنظیم مطالب مقاله حاضر از آن استفاده شده است و بی‌مناسبت نیست ضمن عرض تقدیم سپاسگزاریه‌های خود نسبت به پروفیسور جورج کامرون و آقای بندیکت از این اقدام ارزنده که در معرفی قسمتی از آثار باستانی ایران نموده‌اند ترجمه قسمتی از نوشته آقای وارن بندیکت را هم در اینجا درج کنیم:

«عکس برداری و تهیه نمونه این سنگنبشته‌ها توسط آقای نجف‌قلی زنده-دل (کارمند اداره غله تبریز) برای پروفیسور جورج کامرون فرستاده شده بود و متأسفانه نامه‌های مربوط بآن بدست ما نرسید، تا اینکه با مراجعه به آقای اسماعیل دیماج (تبریز-ایران) و کوششهای مجدانه و واقعی ایشان بافرستادن توضیحات و نقشه مربوط، بچاپ و انتشار اطلاعات لازم برای معرفی این دو سنگنبشته موفق شدم و در این کار به همه این افراد فداکار مدیون میباشم»

در آذربایجان علاوه بر حجاریهای مربوط بدوره‌های مختلف مانند:

- ۱- «حجاری خان تختی» در جنوب شرقی شاهپور (مربوط بچنگ شاپور اول دومین پادشاه ساسانی بارومیان).
 - ۲- دخمه معروف به فقرگاه (بین میاندوآب و مهاباد).
 - ۳- غارهای زیرزمینی (در دامنه کوه قارنی یاروق - حوالی شاهپور) چند سنگنبشته نیز از دوران باستان بخط میخی اورارتوئی: (ر. ک. به نقشه)
 - ۱- در حوالی ورزقان (سقین دل ارسباران)
 - ۲- در نزدیکی به‌طام ما کو
 - ۳- دو سنگنبشته در ارتفاعات شمالی سراب (دامنه جنوبی سیلان).
- باقیمانده که از نظر قدمت تاریخ ناحیه آذربایجان و معرفی وجود یکی از باستانی‌ترین تمدنهای درخشان در این سرزمین، حائز اهمیت بسیار است

۱- مجله مطالعات خط میخی جلد نوزدهم شماره ۲ ژولای ۱۹۶۵ چاپ ایالات متحده آمریکا.

اما از دو سنگنبشته واقع در ارتفاعات سراب تا کنون در مطبوعات فارسی ذکرى بمیان نیامده جز اینکه آقای مشکور در کتاب تازه خود تنها بوجود آنها اشاره کرده اند.

با این مقدمه ، اینک ما در این مقاله نخست بشرح دو سنگنبشته سراب می پردازیم و سپس توضیحاتی نیز در خصوص سنگنبشته بسطام خواهیم گفت: **اورارتو**

بیست قرن پیش از میلاد مسیح در سرزمین واقع میان سرچشمه های دورود بزرگ آفاریت (فرات) و تیگریس (دجله) و دامنه کوه آرات (جودی یا آغری داغ) اقوام مختلفی مانند :

سواربها و پروکها و هوربها و نایربها و اورارتوها زندگی میکرده اند. این اقوام اغلب با طوایف همسایه و ساکنین نواحی اطراف در جنگ و ستیز بودند تا اینکه در نه قرن پیش از میلاد نایربها با طوایف ساکن کناره های دریاچه وان متحد شده حکومت اورارتو را تشکیل دادند . حکمرانان اورارتو که پایتخت قلمرو حکومت آنها **شهران** ۶

۵ - اورارتو (Uratu) آرات در تورات و هرودوت آرات را آلود (Alaud) نامیده .

۶ - وان (کشور) - کشور وان در دوران قدیم عبارت بوده از ارضی و نواحی شرقی دریاچه وان و در دامنه های کوه های آرات و امروز جزو خاک دولت ترکیه است . این سرزمین که ساکنین اصلی آن خالدها از اقوام هیت یا آلود بودند از اوایل قرن ششم پیش از میلاد بمناسبت تسلط آرامه - ارمنستان نامیده شده است . سنگنبشته های باستانی که تا کنون در حوالی وان و نخجوان پیدا شده اغلب بخط میخی اورارتو است و نوشته های آنها راجع به بناهایی است که کرده اند و فقط سالنامه آرگیشتی (از حکمرانان اورارتو) - راجع بوقایع میباشد .

نواحی وان یا ارمنستان مدتها تابع دولت آشور بوده و مدتی جزو مملکت ماد گردیده . بعدها ضمن سایر نواحی مملکت ماد جزو دولت پارس و تابع کوروش کبیر گشته و در کتیبه های بیستون و نقش رستم بنام ارمنیا در فهرست ممالک تابعه شاهنشاهی هخامنشی ایران نوشته شده است .

و پتراخ قلعه^۷ بود قسمتی از نواحی مجاور را فتح کرده و حتی ولایات شمالی آذربایجان امروز و قسمت‌های جنوب دریاچه ارومیه (دریاچه شاهی یا ضائیه را) نیز متصرف شده و باغلبه بر قوم مان (منائی) که در اطراف اشنویه و حسنلی^۸ (حسنلو) امروز ساکن بودند، آبادیها و قلعه‌های آنها را ویران کردند.

اورارتوها بین سالهای ۷۰۰ تا ۸۰۰ قبل از میلاد با خط میخی آشنا شده و با استفاده از خط میخی آشوریها آثار و کتیبه‌های خود را با خط مزبور مینوشتند. پس از مدتی خود، خط میخی جدیدی بوجود آورده‌اند که بخط میخی اورارتو معروف شده و بعضی از این سنگنبشته‌ها در اطراف نخجوان^۹ و پتراخ قلعه و اطراف کوه سبلان تا امروز باقی مانده است.

دوسنگنبشته در حوالی سراب

سه سال قبل عکس و نمونه‌ای از دوسنگنبشته بخط میخی اورارتو واقع در ارتفاعات شمالی سراب (دائمه جنوبی کوه سبلان) سمت شمال جاده شوسه

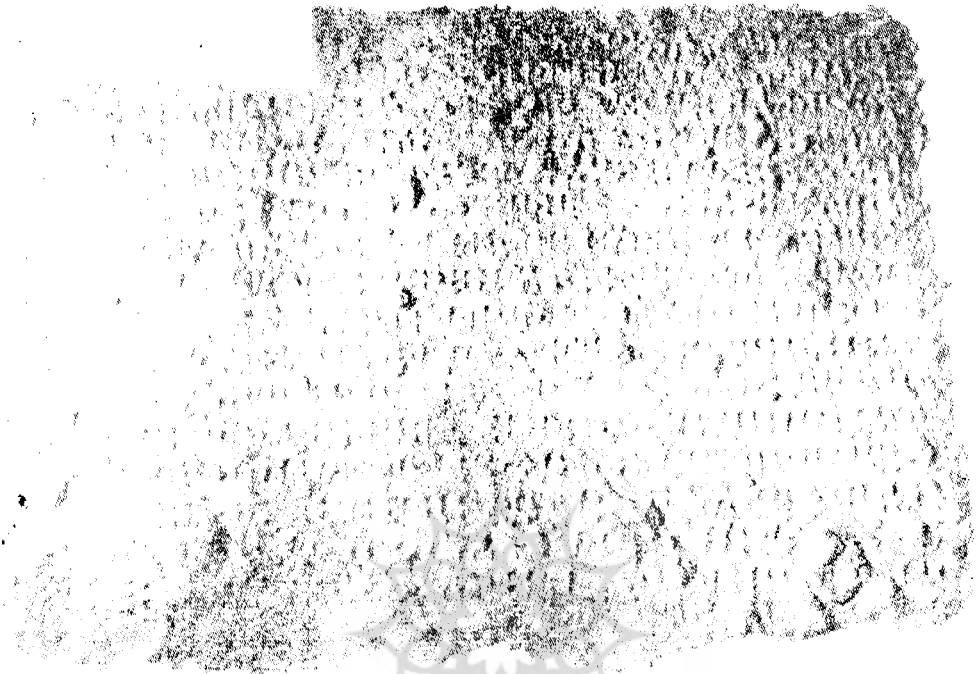
۷ - سنگنبشته‌ای توسط هیئت آلمانی در حوالی (پتراخ قلعه) مربوط بدولت وان کشف شده که خلاصه نوشته آن چنین است:

(روسای دوم Russai پسر ارگیشتی (Argishti) برای حفظ مملکت وان از حمله کیمربها استحکاماتی بنا کرده).

مملکت وان مدتها در نتیجه کوشش پادشاهان خود از هجوم کیمربها محفوظ ماند تا اینکه در قرن ششم پیش از میلاد بدست طوایف ارمنی منقرض و آرامنه جانشین بومیهای اصلی آنجا (خالدیها) گردیدند.

۸ - حسنلی - ده از دهستان حومه بخش سلدوز از شهرستان رضائیه که در ۱۰ کیلومتری شمال خاوری نقه و ۴/۵ کیلومتری خاور شوسه نقه به رضائیه واقع شده است. در نزدیکی این قریه چند تپه بزرگ و کوچک (معروف به تپه‌های حسنلو) موجود است که از سال ۱۳۳۴ شمسی به اینطرف در این تپه‌ها که زمانی محل سکونت عده‌ای از اقوام مانها (در حدود نهمصد سال پیش از میلاد) بوده کاوشهای علمی بوسیله هیئت مشترک ایران و آمریکا انجام گردیده و در نتیجه آثار باستانی ارزنده‌ای بدست آمده است.

۹ - سنگنبشته‌های متعددی بخط میخی در حوالی نضخوان مخصوصاً در اوج کلیسا (سه کلیسا) پیدا شده که بین سالهای ۱۸۸۰ - ۱۸۹۴ کویارد - (Cuyard) و سیس (Sayce) بخواندن آنها موفق شده‌اند.

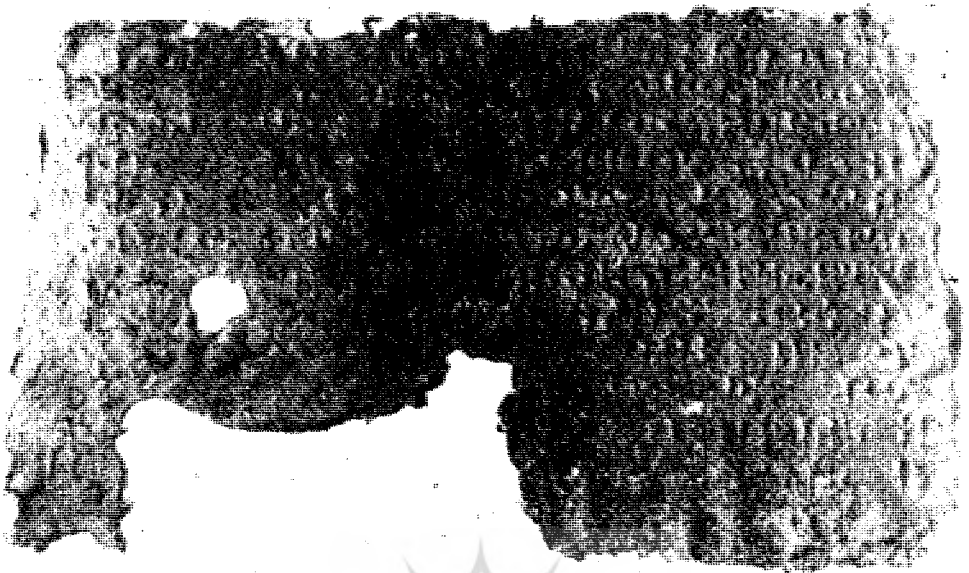

تصویر ۱ - عکس سنگنبشته اورارتی در سراب، در کوه زاغالان

تبریز بار دبیل بوسیله دانشمند و باستانشناس معروف آمریکائی آقای جورج کامرون^{۱۰} استاد دانشگاه میشیگان خوانده شد که در این اواخر عکس و نمونه متن خط میخی و ترجمه آنها در نشریه ای بتاریخ ژولای ۱۹۶۵ م. توسط آقای وارن بندیک^{۱۱} چاپ و انتشار یافت و اینک با استفاده از مندرجات نشریه مزبور اطلاعاتی دایره دو سنگنبشته با عکس و متن خط میخی در این جادرج میشود سنگنبشته اول بطول ۱۰۷ و عرض ۴۵ سانتیمتر در شانزده سطر در

۱۰ - Pr. G. Cameron

۱۱ - Warren. Benedict

تصویر ۲ - عکس سنگنبشته اورارتی در سراب ، در نشتیان

تخته سنگی از کوه معروف به زاغالان^{۱۲} (شغالان) تقریباً در ۱۲ کیلومتری شمال سراب کنار رودخانه گردلو کرده شده .

سنگنبشته دوم بطول ۱۰۲ و عرض ۵۵ سانتیمتر در دوازده سطر روی تخته سنگی در حوالی قریه قرخ قزلار^{۱۳} یا نشتیان تقریباً در ۲۵ کیلومتری شمال شهر سراب واقع است .

۱۲ - زاغالان قسمتی از ارتفاعات جنوبی کوه سیلان ، تقریباً در دوازده کیلومتری سراب که از دره شمال جنوبی آن رودخانه گردلو از اراضی دهات کرده میهن (دهستان آغمیون - بخش مرکزی شهرستان سراب) در شش کیلومتری سراب در سه کیلومتری شهر سراب) جاری شده و در اراضی جنوبی سراب به تلمه رود (آجی چای) میریزد .

۱۳ - قرخ قزلار (نشتیان) نام دیهی است از دهستان آغمیون (بخش مرکزی شهرستان سراب) که در ۳۰ کیلومتری شمال خاوری سراب و ۵ کیلومتری راه شوسه سراب به اردبیل واقع شده است .

این دو سنگنبشته از نظر مندرجات خیلی بهم ارتباط دارند و چون با مرور زمان و تأثیر اوضاع جوی بعضی از قسمتهای آنها محو یا بکلی ریخته شده بنابراین این تشخیص بین بعضی از فرورفتگیها و حروف مخصوصاً در سنگ شماره ۲ بسیار سخت و مشکل است.

ترجمه سنگنبشته شماره يك (زاغالان):

• به نیروی خلدی ۱۴ ارگیشتی روساهینی ۱۵
گویدم به سرزمین ارهو ۱۶ لشکر کشیدم. سرزمین
اوشولو ۱۷، سرزمین بوقو ۱۸ را گشودم. من بساحل
رودمونا ۱۹ رسیدم در آنجا من راه خود را تغییر دادم.
سرزمینهای گیر ۲۰ و گیتوهانی ۲۱ تموایشدو ۲۲ را
گشودم. شهر روتومنی ۲۳ را گرفته سرزمینمائی را
که گشودم بر آنها خراج بستم و این دژ را که من به
نیرو گرفتم، آنرا دوباره برقرار ساختم، آنرا
ارگیشتی ایردو ۲۴ (فرمانبردار ارگیشتی) نام نهادم،
برای تقویت بیائینا ۲۵، برای تسلط یافتن بر سرزمینهای
دشمن به بزرگی خلدی ارگیشتی شاه توانا شاه
جهان شاه شاهان سرور شهر توشپا ۲۶. ارگیشتی گوید،
هر کس نام مرا پاك کند یا این سنگنبشته را آسیب
رساند، باشد که خدایان خلدی تی شبا ۲۷ شیوئینی ۲۸
او را از زیر خورشید بزدايند».

۱۴ - Haldi	۱۵ - Argishti Rusihini	۱۶ - 𐎠𐎧𐎡𐎹
۱۷ - Ushulu	۱۸ - Buqu	۱۹ - Muna
۲۰ - Gir	۲۱ - Güituhani	۲۲ - Tuishbu
۲۳ - Ratuummi	۲۴ - Argiht - irdu	۲۵ - Blaiba
۲۶ - Tushpa	۲۷ - Teisheba	۲۸ - Shiuini

Handwritten text in a highly stylized, cursive script, possibly a form of shorthand or a specific dialect. The text is arranged in approximately 15 horizontal lines. The characters are small and densely packed, with many variations in shape and orientation. Some characters resemble simple geometric shapes like triangles and lines, while others are more complex. The overall appearance is that of a dense, continuous flow of symbols.

تصویر ۳ - کبیۃ متن سنگنبسته کوه زاغالان

ترجمه سنگنبشته شماره دو (نشتیان)

«به نیروی خلدی ارگیشتی روساهینی گوید ،
من سرزمینهای ۱۰۰۰ [را] گشودم من کنار رودمونار
رسدم آنجا راه خود را تغییر دادم ، من سرزمینهای
گیرد کیتوهانی نوایشیدووشهر [روتومنی] را گشودم ،
شهر را به نیرو گرفتیم ۰۰۰۰۰۰۰ را اسیر کردم سرزمین-
هائیکه من گشودم تحت خراج در آوردم ، ارگیشتی
گوید ، هر کس که این سنگنبشته را ویران کند ۰۰»

سنگنبشته ماکو

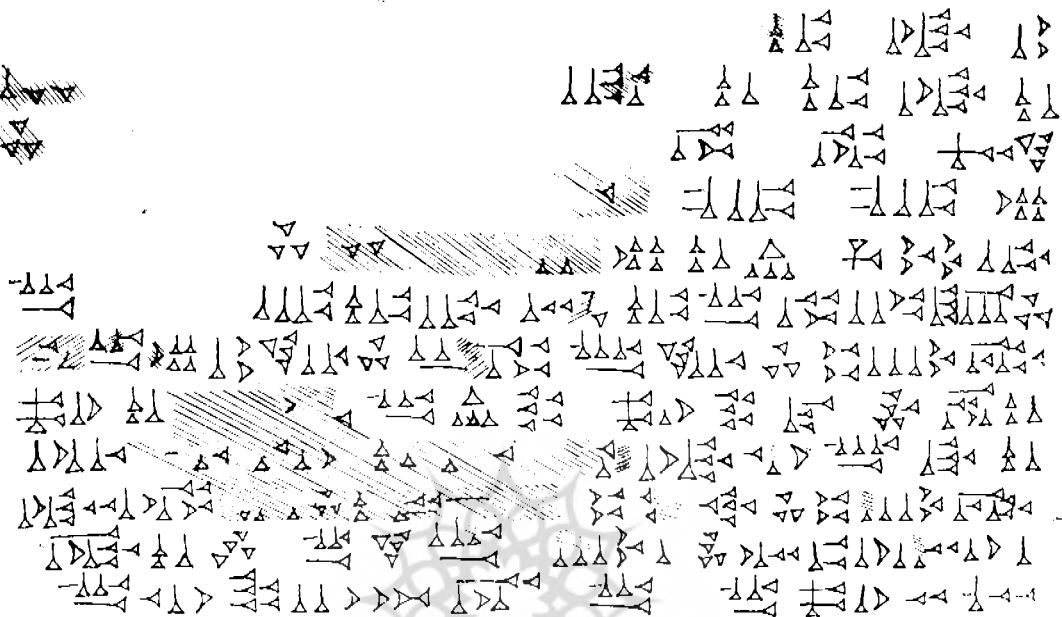
و اینک توضیحاتی درباره سنگنبشته بسطام برای آنکه مکمل اطلاعات
خوانندگان کتاب تالیفی آقای دکتر مشکور باشد :

بالای درب قلعه مخروبه بسطام بخش چای پاره از شهرستان ماکو واقع در ۱۶
کیلو متری جنوب شرقی ماکو همانگونه که آقای مشکور هم در کتاب خود
نوشته اند، سنگنبشته ای بطول ۷۲ و عرض ۵۶ سانتیمتر در ۱۶ سطر بخط میخی روی
سنگ مرمری باقی مانده بود که چند سال پیش آنرا ضمن سنگهای دیگر در
ساختمان پلی بر روی رودخانه آق چای در حوالی قریه کسبان، ۴ کیلو متری
جاده شوسه خوی بکار برده بودند . ۲۹

این سنگ که یکی از مدارک تاریخی است در سه سال پیش با راهنمایی

آقای موسوی ماکوئی نماینده محترم مجلس شورای ملی بوسیله اداره آموزش
و پرورش شهرستان ماکو به موزه ایران باستان تهران منتقل گشته است .

۲۹ - آقای دکتر مشکور در رساله اولی خود از سنگنبشته دیگری هم نام برده اند
که بر پایه پلی بر روی رودخانه بش گز واقع در سه کیلو متری شهر ماکو نصب بوده ولی
در کتاب اخیر خود که وجه کاملتر رساله اولیست از آن اسمی برده نشده و تصور
میرود کتیبه پل رودخانه بش گز همان سنگنبشته پل رودخانه آق چای باشد که در تطبیق
محلها اشتباه شده است .

تصویر ۴ - کمیہ متن سنگنبشتہ نشتیان

پڑوشکاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

در سال ۱۹۱۰ میلادی (۱۲۸۷ - ۱۲۸۹ شمسی) کنت کانیتس ۳۰ وابسته کنسولگری آلمان در تهران عکسی از این سنگنبشته برداشته و بوسیله ژنرال آ. هوتوم شیندلر ۳۱ برای پرفسور سائیس ۳۲ در لندن فرستاده است و پرفسور نامبرده عکس این سنگنبشته را در مجله انجمن سلطنتی آسمانی (در شماره های ۱۰۷ تا ۱۱۲ بسال ۱۹۱۲ میلادی) در لندن با نظریاتی چاپ نموده است. بعدها فردریک ویلهلم کونیک ۳۳ آنرا در ۱۹۰۵ میلادی در کتابی بنام رساله درباره کتیبه های کلدانی بین سالهای ۱۹۰۵ و ۱۹۰۷ میلادی چاپ نموده است.

دکتر محمد جواد مشکور اولین بار بطور خلاصه در مجله دانش شماره ۲ (تهران ۱۳۳۰ شمسی) و بار دیگر در کتاب «تاریخ مردم اورارتو و کشف سنگنبشته ای بخط میخی اورارتو در آذربایجان» (تهران ۱۳۳۲ شمسی - ۱۹۵۳ میلادی) درباره این سنگ مطالبی نوشته است. ضمناً ملیکیش ویلی در کتاب خود بنام «اورارتسکی کلی نو او بر از نی یه» ۳۴ با استفاده از عکس تهیه شده بوسیله دکتر مشکور مبادرت با انتشار اطلاعاتی نموده است (چاپ مسکو - بسال ۱۰۶۰ میلادی) و بالاخره آقای دکتر بهرام فره وشی استاد زبان های باستانی ایران در دانشگاه تهران این سنگنبشته را متعلق بدوره اورارتو دانسته و با تطبیق ترجمه کونیک و ترجمه ملیکیش ویلی آنرا چنین ترجمه کرده است :

«برای خدای خلدی این معبد بلند را
 روسا پسر ار گیشتی بنانهاده
 روسای دوم ۳۵ چنین گوید :
 این سرزمین خالی بود چیزی در

۳۱ - Hutum Schindler - A

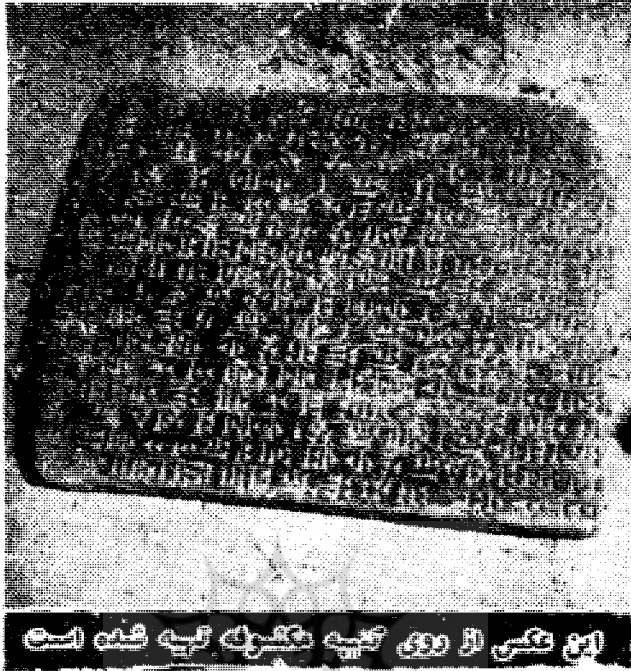
۳۰ - Canits

۳۳ - F. W. Konig

۳۲ - Scyce

۳۴ - Urartskie Klinool raznye (خط میخی اورارتوئی)

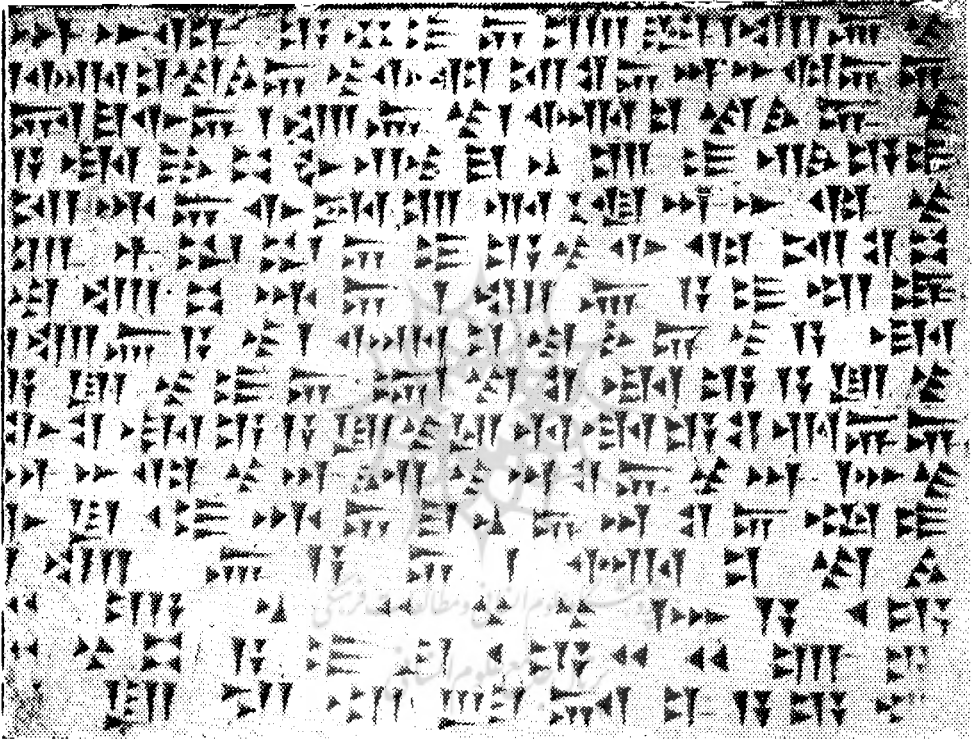
۳۵ - پسر ار گیشتی که در حدود ۶۵۴ - ۶۷۸ پیش از میلاد حکمرانی میکرده .

تصویر ۵ - عکس کتیبه اورارتی در بسطام ماکو

اینجا برپا نشده بود... همانطور که خدای خلدی بمن فرمان داده من اینجا را ساختم و آنرا بنام شهر روسا نامیدم... کسی که باین سنگنبشته آسیب برساند خدای خلدی بوسیله خدای هوا، خدای خورشید و خدایان دیگر او را ازین بر خواهد انداخت و او در زیر خورشید نامی از خود نگاه نتواند داشت... روسا پسر ارگیشتی شاه نیرومند، شاه کشورها، شاه سرزمینهای بیایی - شاه شاهان و سرور شهر توشیا)

بدین ترتیب دو سند معتبر دیگر مربوط به تاریخ باستانی خطه آذربایجان بر جمع مدارک افزوده میشود.

تصویر ۶ - کپیۀ متن سنکنبشته بسطام